

NYOMTATOTT SZERTARTÁSKÖNYVEINK A RÓMAI RITUALE BEHOZATALÁIG.¹

RÁTH GYÖRGYTÖL.

A fennmaradt hazai könyvjegyzékekben és egyéb írott emlékekben a szertartáskönyveket, melyek a nyilvános isteni tiszteleten kívül kiszolgáltatandó szentségeket és szentelményeket tárgyazzák, a római rituale behozataláig különböző elnevezések alatt találjuk. De ezek tárgyukra nézve is eltérnek egymástól, a mennyiben egyfelől többnyire a szentségeknek csak egy részére szorítkoznak, másfelől pedig oly szertartásokra is kiterjednek, a melyekre vonatkozó utasítások jelenben a misekönyvek keretébe tartoznak.

Az ilyenmű legrégebbi önálló szertartáskönyvek a keresztelés rendjének szabályozására szorítkozván, «*Baptisterium*» név alatt fordulnak elő.² Így szent István adománylevelében, melyet a pécsváradi benczés monostor alapítása alkalmából 1015-ben kibocsátott, 33 ajándékozott egyházi kézirat között 2, a szentmártoni apátság kincseit és vagyonát tartalmazó 1093-dik évi összeírásban pedig 70 könyv között 4 *Baptisterium*ról történik említés.³

¹ Ezen közlemény mutatóján szerzőnek egy nagyobb tanulmányából, melyet saját könyvtárának ritkaságairól ír. A cikk, Dankó József folyóiratunkban megjelent, hasonló tartalmú cikkének kiegészítő részét képezi, s mert bibliographiai és művelődéstörténeti szempontból sok újat és ismeretlent tartalmaz, ezért azt egész terjedelmében adjuk. Szerk.

² Ekként értelmezi a *Baptisterium* elnevezést Du Cange, (*Glossarium* 581. l.) és Szvorényi, (*Amoenitates* II. 55. l.); Zaccaria, (*Bibliotheca ritualis* I. 157. l.), azonban hozzáteszi, hogy az alatt néha az egész *Rituale* értendő; de ily tágabb értelmezésnek úgy hiszem, csak a későbbi időkben lehet helye.

³ Fejér, *Cod. dipl.* I. k. 301. l.; Koller, *Hist. episc. Quinqueecl.* I. k. 79. l.

A IV. László uralkodása alatt 1279 vagy 1280-ban tartott budai zsinat határozatainak 42-dik szakaszából kitűnik, hogy már ekkor nemcsak a keresztséget, hanem az utolsó kenetet s egyéb hasonló szertartásokat is szabályozó «*Manuale*» című szerkönyvek voltak használatban, és a «*presbyteri parochiales*» azoknak tartására köteleztettek.¹ Ily manualékkal találkozunk azután a a veszprémi káptalannak a XV. század első feléből származó,² valamint a kolosmonostori konventnek 1427-dik, a kaplonyi egyháznak 1444-ik és a szent Máriaról címzett bulcsi egyháznak 1471-ik évi könyvjegyzékeiben.³

Budai Mihály az 1311. év körül készült ama csinos kiállítású s most a nemzeti múzeum könyvtárában őrzött ismert codexét, mely a virágvasárnapján, nagypénteken, nagyszombaton, a husvéti szenteléseknél, a feltámadáskor, hamvazó szerdán, az utolsó kenetnél s a temetésnél stb. követendő szertartásokat tartalmazza, a colophonban «*Agenda*»-nak nevezi. Hasonló természetűnek tekinthető a Pray-codexnek az eme szertartásokat tárgyazó része is. A pozsonyi káptalan 1425. évi könyvjegyzékében szintén fel van említve egy *Agenda ecclesiae*;⁴ míg a bártfai Sz.-Egyed templomnak egyik régi leltára «III Agenda» tételt tartalmaz.⁵

Egyébiránt kézirati magyar agendának létezését a halotti beszéd és könyörgésen felül tanusítja Geréb László erdélyi püspöknek egyházmegyéje felső és alsó papságához Pozsonyból 1478-dik évi február hó 16-án (Dominica Reminiscere) intézett rendelete. E szerint az erdélyi részeknek Mátyás király mellett levő követei ismételten megkeresték a püspököt annak elrendelése iránt, hogy az elődei alatt dívott szokásnak megfelelőleg a keresztelés, bérmlás, s a házasságkötés szentsége a keresztény hiveknek a haza nyelvén szolgáltatassék ki. Ennek, valamint a királynak kifejezett óhajta folytán eziránt az ország főpapjaival közelebb tárgyalván:

¹ Wenzel, Monumenta, VI. k. 41. l. «M. K.-Szemle» 1878. évf. 168. l.

² Lásd a «M. Könyv-Szemle» 1885. 137—155. lapjain közölt inventariumot, melynek egy tétele következőleg szól: *Item quinque libri Manualium. tres maiores, et duo minores, qui inproprie dicuntur Manuales, quia habent mixtim omnes consecrationes et alia multa.*

³ «M. Könyv-Szemle», 1889. évf. 89. 1880. 183. és 1883. 68. l.

⁴ «Uj Magyar Museum», 1856. évf. 170. l.

⁵ Ábel Jenő: «A bártfai Sz.-Egyed templom könyvtárának története» 24. l.

a fenforgó kérelemnek és óhajtnak nyomban eleget tett volna, ha az a körülmény nem gátolná, mikép az általános szent zsinat által behozott «*Agendarum parochialium*» püspökileg helybenhagyott magyar fordítása nem létezik. Tudvalevőleg pedig a római szentegyház kebelében támadt szakadások legnagyobb részben a szent canonok rossz értelmezéséből és fordításából keletkeztek. Meghagyja tehát testvéreinek, egyházmegyéje papságának: küldjenek ki körükből egy-két társat, kik a fordítást eszközöljék, s a befejezett művet neki visszatérte után megvizsgálás és jóváhagyás végett mutassák be.¹

Hogy nálunk a püspökök és papok által eszközözendő áldásokat tartalmazó szertartáskönyvek: *Libri benedictionales*,² használatban voltak, igazolja a zágrábi káptalannak egy XV. századbeli könyvlajstroma,³ valamint a veszprémi káptalannak már idézett leltára.

Végül sorozatunkban beilleszthető az 1477-dik évi bártfai számadásokban érintett *Orationale*, a mennyiben abba bizonyára oly oratiók is fel voltak véve, melyek a szentségek kiszolgáltatásánál alkalmaztatnak.⁴

Hozzátehetem még, hogy Telegdi Miklósnak, az 1586-ban elhalt pécsi püspöknek könyvtárában egy-egy *Sacerdotale*, *Manuale parochiale*, *Agenda és Obsequiale* is létezett, mely munkákra valószínűleg az Ordinarius kiadásánál volt szüksége.⁵

A mi nyomtatott szertartáskönyveinket illeti, a melyeknek ismertetését ezúttal czéломúl sajátlag tűztem ki, azok a fölvett s épen egy századra terjedő időszak alatt előbb *Obsequiale* vagy *Baptismale*, és utóbb *Agenda* czimmal kerültek forgalomba.⁶

¹ Először adta ki K. A. «Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte» czimű munkájában a gyulafehérvári Batthyány-codex után.

² L. Du Cange Glossariumában a *Benedictionalis* definitióját.

³ «M. K.-Szemle» 1880. évf. 363—368. l.

⁴ Ábel idézett munkája, 18. l.

⁵ «M. K.-Szemle» 1880. évf. 48. l. 202—205. szám. Du Cange szerint a *Sacerdotalis* oly könyv, «in quo ritus ad sacerdotem pertinentes continentur, recentiori Rituali copiosior».

⁶ Én itt szertartáskönyvek alatt csak a Ritualével ugyanazonos természetűeket értem, s jelen tanulmányom csak ezekre szorítkozik. Nem terjed ki tehát az Ordinariusokra, illetve Directoriumokra, melyeket különben Dankó Józsefnek a «M. K.-Szemle» 1888. folyamában megjelent jeles értekezése (105—139. l.) alaposan és kimerítően tárgyal.

Sikerült pedig ezeknek következő kiadásait megállapítanom:
Az első kiadás nyomatott Nürnbergben 1496-ban. Első levele üres s czímlapja nincs.

2^a. l. Incipit obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.

Initium sancti evangelii secundum Johannem. Utóbb még ugyanazon lapon :

Sequitur exorcismus salis et aque diebus dominicis per totum annum.

3^a. l. Ordo benedictionis nubentium, precipue quando fit cum solennitate.

4^a. l. Copula super viduas.

4^b. l. Introductio sponsae novae post nuptias.

5^b. l. Incipit catechismus puerorum.

9^a. l. Introductio mulieris post partum.

10^b. l. Sequitur ordo ad inungendum infirmos.

16^b. l. Sequitur Recommendatio animae, quando iam prope est morti.

18^b. l. Tunc aspergatur aqua benedicta, et thurificetur, et ad ecclesiam portetur.

25^b. l. In die Paschae Benedictio carnum. Benedictio super carnes avium.

26^a. l. Ovorum, caseorum, ad quevis, ad omnia benedictio.

26^b. l. Segetum consecratio in die sancti Marci evangelistae.

29^a. l. Benedictio pabuli seu avenae in die sancti Stephani protomartyris.

30^a. l. Benedictio vini seu amoris S. Johannis tertio die post domini nativitatem.

31^a. l. Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis.

33^a. l. In reversione peregrinorum. Benedictio novi panis.

33^b. l. Benedictio uvae seu novae fabae, pomorum benedictio, benedictio ad vasa nova, benedictio novae domus.

34^b. l. Oratio dominica. Symbolum. Sequuntur decem praecepta.

35^a. l. Septem peccata mortalia. Quinque sensus corporis, iidem de anima. Peccata clamantia in coelum. Peccata in spiritum sanctum. Peccata aliena.

35^b. l. Septem sacramenta. Sex opera misericordiae. Septem dona spiritus sancti. Circumstantiae peccatorum.

36^a. l. Ordo in purificatione sanctae Mariae.

38^a. l. In capite jejunii. Exorcismus cinerum.

39^a. l. Ordo in die ramis palmarum.

40^a. l. Exorcismus florum et frondium.

42^b. l. In coena domini.

43^b. l. Ordo in parasceves.

45^a. l. Ordo in sancto Sabbato.

48^a. In assumptione beatae Mariae virginis.

Colophon: *Obsequialium benedictionum opus eximium. Impensis ac industria Georgii Stuchs de Sultzpach, Civis Nurnbergensis, magna cum diligentia: fideliorique studio emendatum, secundum Ordinarium ac Rubricas Alme Strigonien-sis Ecclesie caractere meliori impressum, Anno a nativitate Christi MCCCXCVI. kalendas Novembris IX. finit feliciter.*

48^b. levél üres.

8-rét. Erős fehér papírja koronát ábrázoló vízjegyet tüntet fel. Apró gót betűk, 48 számozatlan levél custosok nélkül, a—f signaturával, laponként 32 sorral. A fejezetek, imádságok, zsoltárok és evangeliumok kezdőbetűi, valamint a szövegben előforduló keresztjelek vörös színnel vannak nyomva.

Jelen kiadás nemcsak semminemű külföldi bibliographiai munkában nincs felemlítve, hanem a hazai egyháztörténeti irodalomban is ismeretlen s a szertartásos könyvekkel különösen foglalkozott íróink, jelesül Knauz Nándor és Dankó József kiváló szakférfiak előtt is ismeretlen maradt.

Egyetlen ekkorig ismert példányát könyvtáramban őrzöm. Az széles lapszélű, s igen jól van megtartva. Kötése egykoru csupasz fatábla sérült bőrháttal és közepén egy rézkapocs nyomával. Könyvészeti leírását először közöltem a «M. Könyv-Szemle» 1888-ki folyamában; s most csak a sorozat teljessége végett adom ismét.

A fentebbi colophon tartalmából nem alaptalanul következtethető, hogy az esztergomi Obsequiale-nek jelen kiadását már egy másik előzte meg, s hogy a misekönyvek fényes kiállítása által híressé vált nyomdász Stuchs (Stüchs, Stochs, Stöchs) György a könyvet csak újból adta ki javítva és jobb betűkkel nyomtatva.

Mindazonáltal én inkább vagyok hajlandó azt az értelmezést elfogadni, mikép a nyomtatás gondosan helyesbített kéziratí szöveg után s általában véve jobb betűkkel eszközöltetett. Jelen kiadást

tehát mindaddig, míg egy korábbinak példánya tényleg napvilágra nem kerül, az ismert elsőnek kell tartanom; s pedig azért is, mert az ugyanazon évben ugyanazon nyomdásznál megjelent esztergomi Ordinarius szintén editio princepsnek van elismerve.

Második kiadása megjelent Bécsben 1500-ban. Czime vörösen nyomva: *Baptismale Strigoniense*; ez alatt a magyar czímer. A címlevél b. lapján tartalomjegyzék. Az első számozott levél kezdődik: *Incipit obsequiale seu baptismale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis*. Colophonja vörös betűkkel: *Impressum cura et expensis Joannis Hertzog Civis Budensis: sub suo signo: in inclyta urbe Vinena (így) per impressorem Joannem Winterburg MD. Seculari*. Ezután Hertzog jelvénye. 4-rét, a szöveg vastag nagy, a versek kisebb gót betűkkel nyomtatva; 1 számozatlan, 71 számozott levél, a—i1111 signaturával. Először ismertette Mayer a zwettl-i ciszterczita-monostor könyvtárának példánya után.

Eme kiadásnak különös érdeket kölcsönöz az a körülmény, hogy Hertzog János személyében oly budai könyvárussal ismertet meg, a kinek létezéséről előzőleg nem volt tudomásunk.

Az említett egyetlen példány, mint a tulajdonos monostor könyvtárnokától értesültem, időközben eltévedt, s így annak személyes megvizsgálása iránti lépéseim sikertelenek maradtak.

A harmadik kiadás Velenczében jelent meg 1501-ben, a nyomdász kijelölése nélkül. Vörösen nyomtatott colophonja így szól:

Obsequialium benedictionum opus eximium impensis Joannis Paep librarii, Budensis civis. Venetiis magna cum diligentia, fideliorique studio emendatum, secundum ordinaria ac rubricas almae strigoniensis ecclesie caractere meliori impressum. Anno a nativitate Christi MCCCCI. III. idus Julii.

8-rét, a szöveg nagyobb, a versek kisebb gót betűkkel, s pedig úgy mint az első kiadásnál, részenként vörösen nyomva. Az első 16 levél számozva van, a többi 50 számozatlan, = 66 levél, a—h signaturával custosok nélkül; az első 7 ternio áll egyenként 8, az utolsó 10 levélből. Először említé fel Ballagi Aladár a Könyv-Szemlében, részletes könyvészeti leírás nélkül, a csiksomyói szent ferenczrendi zárda könyvtárában talált egyetlen példány után. Eme példány azonban, melyet a tulajdonos zárda főnökének szivesége következtében személyesen megvizsgálhattam, csonka. Elöl

a IV-el jelölt levéllel kezdődvén, hiányzik a cím és a következő két, továbbá a 6. 7. és 17-ik, összesen hat levél. Maga a kiadás az utolsó előtti lap végső, s a rákövetkező legelső sorát kivéve a lapbeosztás tekintetében is az ezután ismertetendő 1508-diki kiadással teljesen megegyez. Sőt a használt betűk ugyanazonosságából biztosan következtethető, hogy szintén a flórenczi származású Lucas Antonius de Giunta velencei nyomdájából került ki.

Megjegyzem még, hogy a most leírt példány préselt bőrrel bevont fatáblákban, az 1509-iki esztergomi Ordinarius címlaptalan példányával össze van kötve. Első tábláján a XVI. század első negyedére valló irással olvasható: «*Ez a könyv Kachyo Istváné Sófalván; Kachyo Antal fiáé ez a könyv;*» valamint egy ugyanazon kéztől eredő, de elmosódott magyar nyelvű ima. Az első nyomtatott lapon látható följegyzés szerint pedig eme példány a csiki klostrom tulajdonába került 1664-ben. Az előlapja: *Introductio mortuarum mulierum, quando portatur ad ecclesiam ante fores ecclesiae*, — továbbá az utolsó levél b. lapja: *Consecratio timiamatum* címmel szintén XVI. századbéli irással tartalmazza az e két szentelménynél követendő szertartásokat.

A *negyedik kiadás* megjelent Velenczében 1508-ban. Címe vörös betűkkel nyomva: *Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*. A címlap felső részét elfoglalja négyszögletű keretben a püspöki süveggel fedett Szent Adalbertnek azon fametszetű képe, melyet az 1509-iki esztergomi Ordinarius is címképül tüntet fel, s mely alatt egy kereszttel elválasztott I és P kezdőket tartalmazó körnek két oldalán olvaszuk a kiadó *Johannis Paep librarii Budensis* nevét. A címlevél tulsó lapját elfoglalja a tartalomjegyzék. Colophon: *Obsequialium benedictionum opus eximium impensis Joannis Paep librarii, civis Budensis. Venetiis per Lucam Antonium de giunta florentinum impressum, magnaue ac fideliori studio emendatum, secundum ordinarium et rubricas alme Strigoniensis ecclesie, caractere meliori impressum. Anno a nativitate Christi MCCCCVIII. quarto nonas martii.*

8-rét; a címlevéllel együtt 66 számozatlan levél, melynek utolsóján a LXV. szám tévesen ismételtetik; a—h signaturával, custosok nélkül. Nyomdászati kiállítása, mint emlitém, teljesen egyenlő a megelőző kiadással.

Jelen kiadás tudtommal még sehol sem volt ismertetve.¹ Szépen megtartott, tudtommal egyetlen teljes példányát, mely szintén az 1509-iki esztergomi Ordinariusnak és pedig teljes példányával egyidejű préselt bőrtáblába van bekötve, Keszthelyen a Festetich-könyvtár őrzi, s annak általam való megvizsgálását a tulajdonos gróf Festetich Tasziló nemeslelkű előzékenysége tette lehetővé. Az utolsó levélnek üres b. lapján bejegyezte magát egyik előbbeni tulajdonosa: *Hunc librum possidet Andreas Makfalvi concionator Kalasztekiensis. Anno 1600*; az Ordinarius címlapjára vezetett feljegyzés szerint pedig a példány 1655-ben az ungvári jezsuita-collegium tulajdonába került. Annak végén külön levélen találunk még kézirati utasítást a következő két szentelmény iránt, u. m.: *Quando mulier mortua introducitur*, és *Benedictio virgae in die innocentium*. S ezután olvassuk eme bejegyzést: *Andreas Bagossy spoliatus est a latronibus in nemore Diosodiensi a. d. 1600*.

Ekként abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Paep János budai könyvárus kiadói-üzletének két ismeretlen cikkét, s a ritka 1509-iki esztergomi ordinariusnak két hasonlókép nem ismert példányát bemutatthassam.

Az ötödik kiadás megjelent Velenczében 1525-ben. Címe vörös betűkkel: *Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*. Alatta diszes fametszet, a mely a trónon ülő sz. Máriát, karján a kiseddel ábrázolja, a mint ezt egy pápa és egy koronát viselő király kíséretük élén, a trón mellett jobbról és balról térdelve, imádják. Ez alatt olvassuk a kiadó *Michael Prischwitz librarius Budensis* nevét. A címlevél tulsó lapján a tartalomjegyzék foglaltatik. Colophon: *Anno salutis 1525 Venetiis excussum in aedibus Petri Liechtenstein mandato Michaelis Prischwitz librarii Budensis*.

8-rét, 66 számozott levél, a—h signaturával, custosok nélkül Nyomdászati beosztása egyező a megelőző két kiadáséval, sőt úgy látszik, hogy nyomdása, Liechtenstein, az amazoknál alkalmazott betűket is utánmetszette. E kiadást említi Horváth István fennmaradt kézirataiban és gr. Kemény József Történelmi és irodalmi

¹ Ennek létezésére a M. Könyv-Szemle szerkesztője Csontos János úr volt szíves figyelmeztetni.

kalászkok 46. l., úgy Knauz «Régi szertartáskönyveink» czimű értekezésében 11. sz. a. (Magyar Sion V. 14. l.) Egyetlen ismert példányát birja az egyetemi könyvtár, mely a czímlapon olvasható följegyzés szerint előbb gróf Nádasdy Ferencz tulajdonát képezte.

A hatodik kiadás czime: «Ordo et ritus sanctae metropolitanae Ecclesie Strigoniensis, quibus parochi et alii animarum Pastores in Ecclesiis suis uti debent. Viennae Austriae in aedibus collegii caesarei societatis Jesu Anno MDLX. A vörösen nyomott czímet kettéválasztja egy durva fametszet, mely a szent léleknek leszállását az apostolokra ábrázolja. 4-rét, 76 számozott levél. Elöl: czím, előszó, Oláh Miklós esztergomi érseknek Lautensack H. S. monogrammjával ellátott arczképe rézmetszetben, naptár s időszámítás, 12 számozatlan levél; — a végén ünnepek naptára, mely a 76-ik számozott levél tulsó lapján kezdődik, 7 számozatlan lap.

E szertartás-könyvet újabban leírta Knauz a régi szertartás-könyvekről irt értekezésében 12. sz. a. és Mayer szintén már idézett könyvészeti munkája 95. lapján.

A czím hátlapján négy rendű vers foglaltatik, melyeket a kiadó érsek arczképére ő maga, úgy Bona György, Listhy Sebestyén és Istvánffy Miklós irtak. Ezek közül az első Oláhnak «Catholicae Religionis praecipua quaedam capita» czimű munkájához csatolt arczképe alatt is olvasható, az utolsót pedig Knauz fentebbi értekezésében már közzétette. A másik kettő következőleg szól:

Aliud Georgii Bona.

Si quis es, Olahi qui jam praeconia famae,
Audieris, tamen hunc ipse videre cupis,
Aspice, quam docta cernis pictam arte tabellam,
Praesulis illius talis imago fuit.

Aliud Sebastiani Listhii.

Internam veluti speciem demonstrat imago
Virtutum, et famam tollit ad astra piam.
Sic quoque nativo facies expressa colore,
Pictoris digitis conspicienda datur.
Scilicet externae facies subjecta figurae
Praeceptis animae debet esse suae.

Az Ordo et ritus második levelén kezdődik az esztergomi főegyházmegye hatósága alá közvetlenül vagy közvetve tartozó plebánosokhoz és egyházi férfiakhoz Nagy-Szombathból 1560. szeptember hó 1-sején intézett előszó. Ebben az érsek kiemeli, hogy az eretnekek számtalan tévelygéseik becsempészésén felül a katholika egyháznak dicséretre méltó hagyományos szertartásait s a szent atyák intézményeit is gonosz módon részint felforgatták, részint egészen eltörölték. E bajok orvoslása és törekvéseik meghiusítása végett már eddig is, mint hiszi, némi sikerrel üdvös intézkedéseket tett. Most pedig ujlag kinyomatni rendelte e könyvet, melyet az eretnekek romlott tana már számos helyen hatályon kívül helyezett. Ez szabályzatot tartalmaz, a mihez a plebánosoknak és más papoknak bizonyos szentségek kiszolgáltatásánál és szertartások végzésénél a régi atyák és elődek hagyományához kell alkalmazkodniok. Miért is mindnyájuknak s jelesül mindenkinek, kinek ez a levele tudomására jut, meghagyja, hogy az ősök által minden időben s nem csak egyházmegyéjében, hanem más helyen is mindenütt alkalmazott eme könyvet, — mely az eretnekek veszedelmes befolyása folytán annyira kiment a használatból, hogy a legtöbb lelkész többé annak nevét sem ismeri, — mint egyedül helyes szabályt irányadónak tartsák s ne fogadjanak el semmi mást, és mindenekben eme könyv útmutatása szerint cselekedjenek; ha pedig eddig valami mást használtak volna, azt azontúl vessék el az excommunicatio büntetésének terhe alatt.

Az első számozott levél elé eltérőleg a főcímtől ugyanazon felirat van helyezve, mint a megelőző kiadásoknál, u. m. Incipit Obsequiale seu Baptismale.

Jelen kiadásból tudtommal egy-egy példányt bir az esztergomi főegyház, az egri érsekség, a győri káptalan, a pozsonyi és gyöngyösi ferenczrendiek, a nemzeti múzeum, a bécsi skótok s a voraui monostor könyvtára, valamint a linczi cs. kir. nyilvános könyvtár.

Oláh az Obsequiale-nak eme új kiadását, mint fentebb ismer-tetett előszavában leplezetlenül nyilvánítja, az ellenreformáció egyik tényezőjeként kívánván felhasználni, példányait egyházmegyéjéhez tartozó oly városoknak is megküldte, melyeknek lakossága egészben áttért a protestantismushoz. Így történt ez Besztercebánya

városával szemben is. Ennek tanácsához az érsek Bécsből 1560. október 6-kán irt levelével egy ily példányt azzal a felhívással tett át, hogy papjaikkal közöljék, kik is új kárhozottatott könyveik elvetése mellett az egyházban e szerint járjanak el, a könyv előszavában jelzett büntetés súlya alatt.¹

A *hetedik* Telegdi Miklós pécsi püspök és esztergomi érseki helynök utasítása folytán újonnan átdolgozott s bővített kiadás Nagy-Szombatban látott először napvilágot 1583-ban «*Agendarius*» címmel. 4rét, elől 4 számozatlan és azután 219 számozott levél. Le van írva a Régi Magyar Könyvtár I. része 204. és II. része 178. száma alatt.

A *nyolcadik* szintén Nagy-Szombatban jelent meg az 1595., illetve 1596-ik évben és hasonlóképp «*Agendarius*» címet visel. 4rét, elől 4 szatlan s ezután 227 számozott lap.

E kiadásból három különböző címlappal ellátott példányok léteznek. Ezek közül nyilván a legkorábbi címkiadásból való a pozsonyi káptalan példánya. Ennek címe a következő: *Agendarius liber . . . . Complacentia et expensis Rmi D. D. Johannis Kutassi Eppi. Jaur. et per Hung. Cancellarij: Eliminatione uero et relectione Lucae Peechi Fiscalis Ecclesiae Strigon. secundario impressus Tyrnaviae 1595.* Knauz, midőn ama példányt többször említett értekezésében 15. sz. a. ismertetné: tévesen állítja azt, mintha a Széchényi-Catalogus, (Suppl. I. 8. l.), az 1595-iki kiadást össze-

¹ E kiadatlan levél, melynek eredetije a besztercebányai városi könyvtárban található, így szól:

Prudentes et circumspecti domini, amici nobis honorandi, salutem. Fecimus modo imprimi librum quemdam ecclesiasticum, non novum, sed jam ab antiquo a sancta matre ecclesia catholica receptum et confirmatum. Cujus exemplar cum presentibus litteris nostris ad vos mittimus, hortantes vos et requirentes, ut committatis parochis et sacellanis vestris, quatinus aliis novis et expolis, damnatisque libris rejectis, in ecclesia eo libro utantur, seque ita teneant, uti continet ille liber sub ea poena, quae in ejusdem libri epistola praeliminari continetur. In reliquo vos bene valere optamus. Viennae, 6. die mensis Octobris, anno domini 1560.

Vester Strigoniensis, summus cancellarius
s. Caesareae majestatis etc. manu propria.

Külczim. Prudentibus et circumspectis dominis iudici et iuratis civibus civitatis Novizoliensis etc., amicis nobis honorandis.

zavarná az 1596-kival. Sőt épen a fenmaradó példányok zöme, mint Szabó Károly, kinek figyelmét az 1595-iki címkiadás kikerülte, a RMK. 284. sz. a. megállapítá. a fentebbi cím mellett nyomtatási évül 1596-ot tünteti fel. Ezenkívül az 1883-iki M. «Könyv-Szemle» 271. lapján a RMK. adaléka gyanánt kimutatam, hogy az Agendarius második kiadásának egyes példányai címlevelén a Kutassira való hivatkozás nem foglaltatik. S úgy látszik ezt a címkiadást, melyről utóbb a RMK. II. r. 263. sz. a. is már említés tétetik, sorozza Knauz a régi nyomtatott szerkönyvek között a 16. helyre.

A két 1596-iki címkiadás mindegyikéből birok egy teljes példányt. Az egyik Döbrentei Gábornak sajátkezű aláírása szerint 1846-ban az ő tulajdonát képezte. A másik előlapján olvasható: *Hunc Agendarium dono R. D. Joannis Telegdi archidiaconi Soliensis acceptum donavit r. p. superior Jo. Zanitiuss ecclesiae Soliensis. Anno dni 1603. die 12. Novembris.*

Az utóbbi példányhoz egykorú, vagy legfeljebb a XVII. sz. elejéről származó kézirással, a következő sajátos egyházi functiók leírása van csatolva:

1. «*Introductio mulieris post partum in domo*» czímmel közöltetnek abban az esetben mondandó versiculusok, psalmusok és imák, ha a nő szülése után saját házában, illetőleg lakásában kívánja magát a paptól megáldatni.

2. Az «*Introductio mortuae mulieris in partu, quae fit in porta cimiterii loco mortuae per aliquam aliam foeminam*» czímmel ellátott szertartás azt az esetet veszi fel, midőn az asszony gyermekágyban meghalván, életben maradt magzata, úgy az elhalt, egy őt helyettesítő más nő személyében, a temető kapujánál megáldandó.

Mint fentebb említém, az 1501- s 1508-iki Obsequialék fenmaradt egyetlen példányaiban is ugyanily alkalmakra vonatkozó kézirati utasításokat találunk; ezek azonban tartalmilag úgy egymástól, mint az ittenitől eltérnek.

3. A legsajátságosabb az ily felirattal bíró szentelmény: «*In die sanctorum innocentum consecratio virgarum*», mely nyilván azon népies szokásra vezethető vissza, mely szerint az apró szentek napján a legények és leányok egymást kölcsönösen megvergetik. Az itt előírt oratióban kérelem intéztetik az Isten-

hez, hogy a vesszőket áldja meg szintúgy, mint megáldá Mózes vesszejét, s hogy ez áldásban a vesszőkkel érintett szolgáló részesüljenek. Ez pedig megegyezik az 1508-iki obsequiale példányába ez esetre nézve bejegyzett imával.

Ekkép nem lehet kétségünk a felől, hogy ama benedictiókat, habár semmiféle rendszeres ritualéban sem fordulnak elő, tényleg alkalmazták mindaddig, míg az esztergomi rituale behozatott, s különösen a két elsőt kifejezetten el nem tiltá.

A külföldi használatra nyomtatott rituales könyvek szintúgy, már elnevezés tekintetében is, különböztek egymástól. Így például a XV. század végeig különböző egyházmegyék számára 10 Agenda, 11 Manuale, 9 Obsequiale és 5 Rituale nyomtatott. Közöttük legrégibb a mainzi egyházmegyének 1480-ban megjelent, az első esztergomi obsequialét tehát 14 évvel megelőző Agendája.¹

A szertartáskönyvek ilyenén különbözősége úgy nálunk, mint másutt tetemes hátrányokkal volt összekötve, a mihez hozzájárult, hogy magában a liturgiában is a keresztény világban az idők multával több irányban eltérő szokások fejlődtek ki.

E vizsátságnak megszüntetése s az egyöntetűség helyreállítása már szóba jött a baseli zsinaton, később pedig az óhajtott javítással behatóan foglalkozott a trienti zsinat, mely e célból 18-ik ülésében egy bizottságot küldött ki. Mivel azonban ez feladatával el nem készülhetett, a 25-ik és utolsó ülésben elhatározatott, hogy a szentszékre bizassék oly Rituale kidolgozása, mely az egész egyházra érvényes legyen.

Minek folytán a még IV. Pius pápa által megkezdett előmunkálatok befejeztével, V. Pál 1614-ben kibocsátá a római Ritualét, a melyet kevéssel utóbb Pázmány esztergomi érsek primási hatalmánál fogva hazánkban tényleg behozott a Pozsonyban 1625-ben megjelent Rituale Strigoniense kiadásával.²

Itt az előszóban, melyet az esztergomi egyházmegye hatósága alá közvetlenül tartozó püspökökhöz, apátokhoz, prépostokhoz, esperesekhez, tanárokhoz, plebánosokhoz sat. intéz, az újítás indokolása nélkül egész általánosságban kiemeli az egyház állandó

¹ Hain, Repertorium Bibl. k. 366—375, 10723—34, 11925—33, és 13923—27. szám.

² RMK. II. k. 439. sz.

törekvését, hogy mindenkben, de különösen a szentségek kiszolgáltatásánál még a kisebb jelentőségűeknek látszó részletekre nézve is az apostoli hagyományokat kövesse, minélfogva szigorúan el van tiltva a szertartásokon való önkényes változtatás. Habár pedig — úgy mond — Oláh Miklós 1560-ban az esztergomi egyháznak legrégebb szokásai nyomán összeállított *Ordo Agendarum*-ot tett közzé, majd Telegdi Miklós 1583-ban ily szerknyvet javítva adott ki, minthogy azonban e könyvekből többé csak kevés, s a folytonos használat által elkoptatott példány maradt fenn: az érsek az általános szükségletet kielégítendő, a jelen esztergomi Ritualét pontosan kinyomatta. S pedig a szentségek kiszolgáltatására nézve a kiadást a római Ritualénak teljesen megfelelően eszközölte, és kivételt csakis a keresztelendő kisdedekhez intézendő első kérdések, továbbá a magyar nemzet megtérítése óta a házasságkötésnél dívó sajtáságos szokás tekintetében tett, mint a mely gyakorlat összeütközés nélkül meg nem volna változtatható. Atyailag inti tehát testvéreit, sőt nekik az engedelmesség törvényére utalással parancsolja, hogy a szentségek kiszolgáltatásánál ezen új kiadású szertartáskönyvet használják, és senki se merjen más szertartást kigondolni vagy követni, hanem mindnyájan az itt megállapított keretben mozogjanak. A többi szertartásokban, a mennyiben a helyi és időbeli körülmények megengedik, szintén egészben és egyenként alkalmazkodjanak a jelen rituale szabályaihoz, és igyekezzenek ilykép az érseki főegyházzal, mint anyjukkal való összhangzást létesíteni.

Pázmány intézkedését mintegy szentesíté a Nagy-Szombatban 1629. október 4-én s következő napjain tartott zsinat, mely határozatainak I. cikkében az említett Rituale kizárólagos használatát a plebánosoknak szigorúan meghagyja.¹

Az új Rituale meghonosítását némileg előkészíté az elől ismeretett Telegdi-féle Agendarius, a mennyiben több irányban a régi szokástól eltérve, a tridenti zsinat határozataihoz simul, sőt itt-ott, például a keresztelésre és házasságkötésre nézve egyenesen arra hivatkozik. E mellett a Ritualéhoz tárgyát s beosztását illetőleg is közelít és úgy mint ez, az egyes fejezetek elé általános utasításokat bocsát, melyek a régibb szertartáskönyvekben hiányoztak.

¹ Péterfy, Sacra Concilia, II. k. 246. (helyesebben 226.) lap.

Különös előnyére szolgál az Agendariusnak az a körülmény, hogy a jelenlevőkhöz intézendő intelmek magyar nyelven vannak szerkesztve. Egyébként annak 1583. és 1596-diki kiadásai között más különbség nincs, mint hogy az utóbbi a végén még egy intelmet mely az új házasságokhoz az egyházban intézendő, valamint egy szent beszédet tartalmaz.

Vizsont az esztergomi Obsequiale illetve Baptismalénak 1496-tól 1560-ig megjelent s elől leirt öt kiadása, a mennyire azokat megvizsgálhattam, egyes nyomtatási hibákat kivéve, ugyanazonos tartalmú, s mint Pázmány is már megérinté, az állandóvá vált régi szokásnak felel meg.

Abban a kedvező helyzetben lévén, hogy a kérdésbe jövő szertartáskönyveket birtokomban levő példányaik után egymással összehasonlíthattam, az egyes functiókra nézve azokban észlelt lényegesebb eltéréseket czélszerűnek véltem ezúttal röviden ismertetni, s ezáltal a szakférfiaknak, kik ama szerfelett ritkává vált munkákhoz hozzá nem férhetnek, esetleges kutatásaikhoz vezérfonalat nyújtani.¹

Ezek az eltérések, melyeknek felsorolásánál az Obsequialék sorrendét követem s tárgyaikra szorítkozom, a következők:

I.

Szentségek és szentelmények.

1. Az «*Exorcismus salis et aquae*» szertartásra nézve az O., az A. és P. R. egymással megegyeznek.²

2. Az O. következő fejezetének tárgya, a mint czíme is kifejezi: «A házassulandók megáldása, különösen mikor ünnepélyességgel történik». Intézkedései egyedül arra az utasításra szorítkoznak, hogy a pap a jegygyűrűket áldja meg, tegye a jegyesek ujjaira és mondja el a felsorolt áldó imákat.

A házasságkötés érvényéhez szükséges egyéb szertartásokról az Obsequialéknak sem eme fejezetében, sem későbbi részeiben

¹ Az ezen összehasonlításnál való szakértő segédkezésért köszönettel tartozom Récsy Emil tihanyi könyvtárnok úrnak.

² Az O. Obsequialét, az A. Agendariust és a P. R. Pázmány-féle Ritualét jelent.

nem történik említés. Ezekből hiányoznak a kihirdetés szabályai, valamint a jegyesekhez, a gyűrűk megáldása előtt, egybekelési szándékuk s a netaláni házassági akadályok iránt intézendő kérdések. Azok nem tartalmazzak továbbá rendelkezést a házasulandók kezének stolával való összekapcsolása, úgy az iránt, hogy *«pro more in hac patria usitato»* jobbjukat a szentek ereklyéire téve, a pap által előmondandó minta szerint az esküt tegyék le. Ellenben az A. és a P. R. a most felsorolt teendőkre nézve összhangzólag rendelkeznek. E mellett az A. még a szertartás megkezdése előtt a jegyesekhez s a többi jelenlevőhöz a házassági szentségről intézendő intelmet is tartalmaz, melyhez ezen Agenda második kiadása a házasság megkötése után mondandó egy másik intelmet csatol. Nem hagyhatom említetlenül, hogy az újabb esztergomi Rituale szerint, minden előbbeni szertartáskönyvtől eltérőleg, a házasulandóktól a gyűrű megáldása előtt csak az kérdezendő, vajjon szabadakaratból határozták-e el magukat a házassági szentség felvételére; a többi kérdések pedig hozzájuk csak a gyűrűk megszentelése után intézendők.

S meg kell még azt is jegyeznem, hogy a római Rituale sem a stolával való összekapcsolást, sem az ereklyékre való eskütételt nem ismerte. Nyilvánvaló tehát, hogy ez ama szertartások egyike, melyekre nézve Pázmány az 1625-diki esztergomi Rituale előszavában a római Ritualével szemben a hazai szokást fentartandónak jelzi.

3. Az O. a második házasság tekintetében csak arra az esetre szorítkozik, ha özvegy nő megy újból férjhez, a mikorra minden egyéb utasítás nélkül egy oly oratiót szab elő, mely sem az Agendariusban, sem újabb Ritualékban elő nem fordul. Az A. ellenben a P. R.-val egyezően mindazokat az eseteket veszi fel, melyekben a házasulandók egyike vagy másika, avagy mindkettője özvegy.

4. A nőnek az esküvő után templomba vezetését (*introductio sponsae nuptiae post nuptias*) mind az O., mind az A., mind az újabb Ritualék megegyezőleg szabályozzák. Az első ezenfelül még az akkor mondandó misét is hozza, mely később csak a misekönyvekben fordul elő. Eme mise a mošt előirttól egyedül az első oratio és lectio szövege tekintetében különbözik.

5. A keresztséget tárgyazó fejezet, melyet az 1525. és 1560-diki

Obsequialék tartalomjegyzéke mint «Ordo baptismi»-t idéz, az ily című szertartáskönyvek szövegében egyaránt egyedül «*Incipit catechismus puerorum*» felirattal bír. Az e szentség kiszolgáltatásánál követendő eljárás a kérdéses háromrendű szertartáskönyvben több irányban különbözőleg van szabályozva. E részben kivált a P. R. igen körülményes s részletes utasításokat bocsát elő.

A felölőbb eltérések a következők:

a) Az előző kérdések után az O. és A. szerint reálehelés, és a homlokon és a mellen való keresztvetés közben elmondandó formula hosszabb, mint a melyet a P. R. előir. Ugyanez áll a szertartás folyamában előirt evangéliumot követő exorcismusra nézve.

b) A templombavezetés előtt a pap az O. szerint egyszerű nyállal érinti a keresztelendő füleit és orrát, a mint ennek a mostani általános római Rituale értelmében is, de a templombavezetés után és a keresztelő kút előtt van helye. Sajátságos, hogy e részben úgy az A., mint a P. R. eltérőleg intézkedik. Az előbbihez képest a pap köpjön a földre, onnan vegye fel jobbkezeének hüvelykujjával az így képződött sarat, és ezzel kenje be a gyermek fülét és orrát; az utóbbi szerint pedig a pap balkezebe vegyen fel a földről port, készítsen abból nyálával sarat és ezzel végezze a szertartást.

c) Az O. azt rendeli, hogy a kisedet háromszor bele kell mártani a keresztkútba; (*mergat puerum, mergat secundo, mergat tertio . . . , postquam elevaverit puerum de fonte, dicat stb.*). Ellenben az A. azon előző utasítás mellett, hogy a keresztkútnál a kisedet levetkeztetendő, s hogy a fiút a keresztanya, a leányt a keresztanya kezében tartva, arczczal kelet felé fordítsa, a keresztelést akként írja elő, hogy a pap a kisedet fejét mindkét markába vett vízzel háromszor öntse le; (*ter fundens ambabus manibus aquam super caput ejus*).

A P. R. annak megjegyzése mellett, hogy a keresztelés «aut per infusionem aquae, aut per immersionem, aut per adspersionem» meg van engedve, az inkább dívó első és második módot azokban az egyházakban, a hol az szokásban volt, fentartja.

d) Az A. és P. R. a functio után megengedi, hogy a pap még egy evangéliumot és egy intelmet mondjon, miről az O. nem tesz említést.

e) Az O.-nál a későbbi szertartáskönyvek annyiban is bővebb

intézkedéseket tartalmaznak, a mennyiben az A. «*Cantelae quaedam in baptisandis observandae*» című külön fejezetben, és a P. R. az előleges utasításban bizonyos felmerülő különös esetekre nézve különleges szabályokat állapít meg, s hogy mindkettő szintén önálló fejezetben a keresztkútnak szükség esetén való szenteléséről, ezenfelül az utóbbi ilykép a felnőttek kereszteléséről is rendelkezik.

Kiegészítésül még ki kell emelnem, hogy a római Rituale, mint a Pázmány-féle Ritualénak idézett előszavában is jeleztetik, a keresztelendőhöz intézendő kérdésekre, jelesül pedig a hitvallást tárgyazókra nézve, a hazai szertartáskönyvektől különbözik, melyek ez irányban a régi szokást egyaránt megőrzék.

6. A nőnek szülése után való bevezetésénél (*introductio mulieris post partum*) az O. szerint négy psalmus mondandó, holott az A. ezek közül csak kettőt ír elő, míg az R. szintén csupán két psalmust hoz fel, de a melyeknek is csak egyike (*Beati stb.*) egyez meg a másik két szertartáskönyvben felvettekkel.

Az evangelium után, melylyel az O. a szertartást befejezi, az A.-hoz képest a nőhöz még a magyar szövegben közlött s őt az Istennek való hálaadásra figyelmeztető intelm intézendő, a melyet a P. R. is, de az intelm szövege nélkül rendel el. Az utóbbi továbbá azon áldás szövegét szintén magában foglalja, melyet a papnak az evangelium befejeztével a nő szentelt vízzel való meghintésénél kell mondania.

Végre a P. R. határozottan kimondja, hogy ha a nő szülés után betegeskedik, be kell várni, míg felgyógyultával a templomba jöhet, mert a templomon kívül nincs purificationnak helye, és nem is szabad e czélból a gyermekszülésben meghalt nőt más nőnek helyettesítenie.

7. Az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatása körüli szertartás az O. szerint a hét «*psalmi poenitentiales*»-sel veszi kezdetét, míg az A. a beteghez anyanyelvén intézendő intelmet s egy zsolnárt rendel a litánia előtt. Eme litániára, úgy a szentség kiszolgáltatására s az e közben mondandó imákra nézve a most említett két szertartáskönyv egymással megegyez, egy imának kivételével, melylyel az A. többet tartalmaz. Viszont az O., ha lehetséges, még 12 apróbb imát s 4 benedictiót rendel, melyek amabban elő nem fordulnak.

A P. R. annyiban tér el mindkét előbbi szertartáskönyvtől,

hogy arra az esetre, ha a körülmények engedik, a litánia előtt három imádság elmondását szabja elő. Míg továbbá az O. és A. csak a lábak kenését hagyja meg, s az ezt kísérő imádságot terjeszti ki az ágyékok által elkövetett bűnökre is: a P. R. külön említi a lábfejek és azután az ágyékok kenését; nemkülönben mindegyik funcióra nézve külön imát sorol fel. Hozzáteszi azonban, hogy az ágyék kenése a nőknél feltétlenül, a férfiaknál meg akkor mellőzendő, ha a beteg veszélyével járna. Oly esetekben, midőn a beteg felszentelt pap, a P. R. határozottan rendeli, hogy a kenés a kéznek nem belső, hanem külső részén történjék. Továbbá a versiculusokat és imádságokat, melyek a régibb szertartáskönyvek nyomán a kenés funcióját megelőzik, a szertartás végére helyezi. Ezenfelül külön fejezetben intézkedik: *De visitatione et cura infirmorum.*

8. A haldokló lelkének Isten kegyelmébe ajánlása a hazai szertartáskönyvekben összhangzóan van szabályozva, csak hogy a P. R. a haldokló elhunyt előtt esetleg még egy evangéliumot s több zsoltárt ír elő.

9. Az O. a temetési szertartást önállóan nem szabályozza, hanem az előző pontban tárgyalt fejezetet folytatva, a haldokló kimulása esetére mondandó oratiók felsorolása után meghagyja, hogy a pap a kihült tetemet a felhozott versiculusok, psalmusok és oratiók kíséretében szentelt vízzel hintse és füstölje meg, majd megmosatása után újra szentelje be. Ezután vigyék a tetemet a templomba, s a pap előtte tartsa a halotti misét és mondjon négy oratiót. Ezeknek befejeztével emeljék fel a holttestet s szállítsák zsolozsmálás mellett a sírhoz; a pap pedig a tetemet úgy sírbocsátásánál, mint a sírnak kővel vagy deszkával befedésénél ismét szentelt vízzel hintse meg és füstölje, nemkülönben e funcióknál a kijelölt antiphonákat, psalmusokat és oratiókat mondja el. Ezt kövesse a papnak beszéde a néphez, továbbá újból imádkozás, mely a templomba visszatérés alatt is folytatandó, a hol az oltár előtt befejezésül még néhány zsolozsma és oratió elmondásának van helye.

E szertartások, a mint látjuk, a most dívóktól nagyon elütnek. Ehhez az A. csak annyiban közeledik, hogy a halotti szertartást függetlenül a «*Commendatio animae*» című fejezettől megállapítván, elrendeli, hogy a pap processióval menjen a halottas

házhoz s ott eszközölje a holttest beszentelését. Azonban ebben is feltétlen szabályként meg van hagyva, hogy a tetemet körmenetileg vigyék a templomba, helyezték el annak közepében, s előtte tartásák a halotti misét, a melynek befejeztével a test az «*In paradysum*» antiphona és «*De profundis*» psalmus éneklése alatt a sírba helyezendő, szentelt vízzel meghintendő s tömjénnel megfüstölendő. Az A. egy hosszabb magyar nyelvű intelmet is foglal magában, melyet a pap a jelenlevőkhöz az eltakarítás után, vagy a sírbahelyezés előtt intézzen. Sajátságos, hogy eme szertartáskönyv meg sem érinti a tetemnek a templomból a sírhoz vitelét, s a halotti misét követő functiót úgy írja le, mintha az eltakarításnak mindenkor bent a templomban kellene történnie.

A P. R. már határozottan tiltja az elhaltaknak megfelelő határidő letelte előtti eltakarítását, és felhossa az eseteket, melyekben egyházi temetéseknek nincs helye, a szerint pedig, a mint a tetem a halottas házból a templomba, vagy közvetlenül a temetőbe viendő, az eljárást külön szabályozza. Ezen felül a kisdetek eltakarításáról önálló fejezetben intézkedik, a néphez intézendő beszédet azonban sehol sem írja elő.

Ezután az O. mellözve a gyónás és az áldozás szentségét, melyet a másik két szerkönyv kellően tárgyal, áttér a szentelményekre, és

10. szabályozza *a)* a hús, — *b)* a szalonna, — *c)* a madarak húsának, — *d)* a tojás, — *e)* a sajt, — *f)* egyéb élelmiszer — s *g)* mindenféleképpen megáldását.

Eme szentelményekről az A. hallgat, míg a P. R.-ben ezek közül csak a «*Benedictio ovorum*», s a «*Communis per omnia*» fordul elő, a melyekre nézve tökéletesen megegyezik az O.-val.

11. A Szt. Márk napján való buzaszentelést illetőleg az O. egyedül a szokásos litánia és 4 oratió felsorolására szorítkozik, holott az A. körülményesebben intézkedvén, rendeli, hogy a mise befejeztével a processió a «*Surgite sancti*» antiphona és a kijelölt himnuszok éneklése mellett menjen ama városon kívüli helyre, a hol a megáldás eszközözendő, s itt a litániát esetleg a jelzett könyörgések előzzék meg. Szerinte továbbá az oratiók előtt, melyek száma egygyel meghaladja az O.-ban foglaltakat, a kijelölt evangéliumok a négy világrész felé fordulva mondandók el, esetleg

mielőtt a körmenet szabályozott módon visszatér, a megállapított imák mellett a szőlők is megáldandók.

A P. R. a most kiemelt eltérésekben az A.-val egyez meg, csakhogy a szertartás elején más antiphonát és egy oratiót ír elő.

12. A takarmánynak Szt. István első vértanú ünnepén való megszentelése az O. s A.-ban tökéletesen megegyezőleg van szabályozva, a P. R.-ben pedig külön elő nem fordul.

13. A bornak Szt. János evangelista napján való megáldására nézve mind a három szertartáskönyv teljesen egyezik.

14. Az O. a «*Benedictio baculorum et capsellarum pro peregrinis*» fejezetben mindenek előtt négy oratiót hoz fel, melyeket a pap a zarándokbot s utitáska megáldásánál és a zarándokok részére átadásánál mondjon el; kik ezután térdepeljenek az oltár elé. A szertartást a felsorolt imák és psalmusok zárják be.

Az A. minden más szertartás érintése nélkül az útrakelők fölött két ima elmondását rendeli, melyeknek egyikét az O. is hozza.

A P. R. egyedül a szent helyekre induló zarándokok megáldásáról intézkedik. E szabályokhoz képest azok meggyónván, misét hallgassanak s az Úr asztalához járuljanak, a pap pedig a térdelők fölött könyörgéseket s imákat mond, mely utóbbiaknak csak egyikét találjuk az O.-ban.

A zarándokoknak visszatérésekor mind a három egybevetett szertartáskönyv más-más imádságokat alkalmaz, kivéve egyet, mely az O.-ban és P. R.-ben egyformán megvan. Az utóbbi és az A. ezenfelül a visszatérőknek szentelt vízzel meghintését is kiszabja.

15. Az új kenyér megáldása (az apostolok oszlása napján) az Obsequiale-ban két oratióval történik, melyekből az Agendarius csak az elsőt írja elő. A P. R.-ban ily alkalmakra kétféle áldást találunk, ismét különböző imákkal.

16. A szőlőgerezd vagy bab megáldására az O. egy és ugyanazon oratiót írja elő, melyet a bab megáldásáról nem rendelkező A. csak a friss szőlőfürtre alkalmaztat. A P. R.-ban e szentelmény hiányzik.

17. Az alma megáldására az O. csak egy, az A. pedig («*Benedictio pomorum in festo s. Blasii episcopi et martyris contra dolorem gutturis*» című fejezetben) szintűgy mint a P. R. két más imádságot szab elő.

18. Az új ház (*novae domus*) megáldásának szertartása az

O. és A.-ban lényegileg egybehangzólag van meghatározva. — A P. R. külön fejezetekben rendelkezik azokról az esetekről, ha valamely ház nagyszombaton, vagy más alkalomkor, ha valamely új ház s ha bizonyos helyiség áldandó meg; mindegyikre nézve pedig a fennebb jelzett régi szokásnál rövidebb szertartást szab ki.

19. Az *Obsequiale* a másik két szertartáskönyvtől eltérőleg oly fejezetet is foglal magában, melyben a Miatyánk, az Üdvözlég, Hiszekegy, s a tiz parancsolat, továbbá a hét halalos, az égbe kiáltó, a szentlélek elleni, s az idegen bűnök, a hét szentség, a hat irgalmassági cselekedet, a szentlélek hét ajándéka, és a bűnök körülményei felsorolják.

II.

Ünnepi szertartások.

Az *Obsequialék* némely ünnepi szertartásokra is kiterjesz-
kednek, melyek tulajdonképen a *Missalékba* valók, s melyekkel
sem az *Agendarius*, sem a Pázmány-féle *Rituale* nem foglalkozik.
Ezért ez irányban ama szertartáskönyveket az 1484-iki esztergomi
Missaléval és az ottani 1520-iki *Ordináriussal*, melyeknek egy-egy
példányát birom, valamint a római *Missaléval* hasonlítván össze,
az ilykép észlelt eltéréseket terjesztem elő. Jelestül:

20. Gyertyaszentelő Boldogasszony napjára (*in purificatione sanctae Mariae*) az *Obsequiale* a régi esztergomi misekönyvvel egyezőleg rendeli, hogy a pap ünnepies egyházi ruhába öltözve fészületekkel és füstölökkel menjen a sekrestyéből az oltár elé, a hol a functiót «*Asperges*»-sel s rövid imádsággal kezdi. Ezután megindul a körmenet «*Gaude Maria*» kezdetű éneket hangoztatva, s a mint a kijelölt helyre ér, a pap megáldja az új tüzet (*benedicatur novus ignis*), három antiphona és négy oratio kíséretében. Majd változtatott hangon egy külön praefatiót (*muta vocem ad modum praefationis*) és oratiót mondván, a kántor elkezd a «*Lumen ad revelationem gentibus*» éneket, miközben meggyújtják a gyertyákat és ezt követi a papnak egy más oratioja. A körmenet visszatértekor az énekesek intonálják egyikét vagy másikat a kijelölt két latin Mária-himnusnak, továbbá a pap

a szentélybe érkezéssel elmond még két antiphonát és két oratiót. Ezek után tartják a szent misét.

Az Ordinarius a fenforgó functióra nézve csak a következő sommás utasítást tartalmazza: «*Prius dicitur: Asperges me, cum versiculo et oratione. Et consecrantur candelae: Asperges me. Versiculus: Ostende nobis, sicut alias consuetum est. Ad processionem responsorium: Gaude Maria. In loco destinato per pontificem dicitur versiculus: Post partum virgo. Oratio: Famulorum tuorum.*»

A mai Missalék szerint e szertartást a violaszínű palástba öltözött pap 5 oratióval kezdi, melyek közül csak kettő egyezik meg az Obsequialeban más sorrendben előfordulókkal. Az imádások után az új tűz megáldása helyett a gyertyák megszentelése történik. Ezek szétosztandók a szolgálattevő papok és a hívők között; mi közben az énekkar megkezdí szintúgy mint az Obsequiale szerint a «*Lumen ad revelationem*» antiphonát a zsoltárral. Ezek végeztével mondják csak azt az «*Exaudi*» kezdetű oratiót, melylyel az Obsequiale a szertartást bevezeti. Ezután indul meg a körmenet, s e közben éneklék az «*Adorna*» és «*Responsum*» kezdetű Antiphonákat, melyeket az Obsequiale szintén még a processio elibe helyez. A templomba visszatérés után más versiculust kell mondaniok ma a papoknak, mint az Obsequiale idején.

21. Hamvazó szerdán a hamuszentelés szertartása (*In capite jejunii exorcismus cinerum*) az Obsequiale és a régi esztergomi misekönyv szerint egy áldó s két más oratióval kezdődik, melyek után megáldandó a hamu szentelt vízzel. Ezt követi az «*Exaudi*» antiphona, «*Salvum me fac*» zsoltár, egy rövid oratio, ismét két antiphona és két psalmus. Az éneklés közben történik a hamvazás. A functiót befejezi «*Emendemus*» responsorium, «*Miserere*», «*Kyrie*» «*Pater noster*,» és «*Exauditor*» kezdetű oratio.

Az Ordinarius szabályaihoz képest a pap felmegy az oltárhoz, megáldja a hamut és ha ünnepélyes segédlettel jár el, először őt hinti be a diaconus, azután ő hamvazza be a többit a szokásos «*Memento*» kíséretében, mi alatt egy másik pap behinti szentelt vízzel az ájtatoskodókat. Csak ezután mond el a pap egy oly oratiót, s két antiphonát, melyek az O. szerint a hamvazást megelőzik. A szertartás azontuli részére megegyezik a két szertartás-

könyv, csakhogy az Ordinarius a mise előtti teendőket még egy litániával s egy orációval megtoldja.

A mai Missale alapján a szertartások más sorrendben következnek. A functiót bevezeti az «*Exaudi*» oratio, s ezt négy további ima követi, melyek közül csak kettő fordul elő az Obsequialeban. Majd a pap «*Asperges*» kíséretében szentelt vízzel megáldja a hamut, ezzel mindenek előtt önmagát hinti be s csak ezután mondván el a fönnbbi antiphonákat, teljesíti a hamuval hintést a többi jelenlevő irányában, végül ekkor van helye a «*Concede*» orationak, melyet az Obsequiale a hamvazás elé tesz.

22. Virágvasárnapra (*in die ramis palmarum*) az Obsequiale szerint kilencz óraker (hora tertia) az összes clericusok összegyűlnek ünnepi díszben, és az isteni szolgálatot végző pap a jelenlevőket szentelt vízzel meghintve *Asperges*-sel s egy oratioval kezdi a functiót. Erre megindul a körmenet a szentélyből a kijelölt helyre «*Ingressus*» kezdetű responsorium énekélése mellett, melyet «*Circumdederunt*» psalmus, majd versiculusok, két oratio, lectio, a kántor által megkezdendő responsorium, Sz. Máté 21. evangeliuma s egy antiphona követ. A szertartás folytatását külön fejezet tartalmazza ily czímmel: «*Sequitur exorcismus florum et frondium.*» Itt elő van írva két áldó ima, antiphona, négy más oratio, s egy praefatio, melyek után az ágak és virágok szentelt vízzel meghintendők, a «*Fulgentibus*» antiphona után a nép között szétosztandók, s még egy oratio mondandó el.

A visszatérés alatt elkezdí a kántor a «*Cum appropinquaret*» antiphonát, a gyermekek pedig a «*Gloria laus*» hymnust; majd a pálmaágakat s több öltönyeiket vetik a feszület elé «*Pueri Hebraeorum*» ének kíséretében, továbbá a kar a pappal felváltva mond versiculusokat, melyeknek befejeztével mindnyájan leborulnak a feszület előtt, s a pap két oratiót mond. A mint a papság a templomba lép, a karmester elkezdí az «*Ingrediēte domino*» responsoriumot, a mire ismét néhány antiphona s az oltár előtt még egy kis oratio, s végre a mise következik.

Mig a régi esztergomi Missale ugyanily módon szabályozza a virágvasárnapi szertartást, az ez időbeli Ordinarius a palmaszentelést nem hozza, hanem csak az ez ünnepen tartandó misét írja le.

A mi pedig a mai misekönyvet illeti, ahhoz képest ama functio az Obsequialétól eltérőleg «*Hosanná*»-val s egy kis oratióval veszi kezdetét, a lectio és evangelium azonban vele egyezik, de már egy oratio, melyet az Obsequiale a pálmaszentelés utánra helyez, itt azt megelőzi, s a praefatio is más, mint az Obsequialeban. A további szertartás nagyjában összhangzik azzal, a mit az Obsequiale előír, csak hogy más rendben következnek egymásra az oratiók és antiphonák. Ezenfelül különbözik annyiban is, hogy a midőn a körmenet a templom bejáratához ér, ketten mennek be, bezárják a kaput, és a künn maradtakkal felváltva mondják a «*Gloria laus*»-t, az ajtó pedig csak a feszülettel való kopogtatásra nyílik meg.

23. Nagycsütörtökön, (in coena domini), a püspök az Obsequiale szerint, mely e részben a régi esztergomi misekönyvvel teljesen egyező, a többi pappal a templomba vonul ama helyre, a melyet a lábmosásra kijelöl. Itt a subdiaconus minden előzmény nélkül kezdi el lectio módjára sz. Pál levelét: «*Fratres, convenientibus*»; utána a diaconus ünnepies hangon intonálja az «*Ante diem festum*» evangeliumot, s ezt követi egy rövid oratio. Majd rákezd a kántor az antiphonákat, (sicut in libris continentur), közben elkészítik a medenczébe a vizet, és a püspök a többiekkel felváltva eszközli a lábak mosását és vászonkendővel megtörülését. Ezután következnek versiculusok «*Adesto*» oratióval, mire a püspök beszédet intéz a papsághoz, melynek végeztével visszatér a menet «*Tellus ac aethera*» himnust énekelve. A mint az áldozó papok és a diaconusok a templomba érkeznek, leszedik az oltárokról a terítőket «*Diviserunt*» antiphona éneklése mellett; e közben pedig a püspök megmossa az oltárokat és a kar egyik fele a megható «*Deus, deus meus,*» a másik a «*Diviserunt*» antiphonát ismételteti. Végre «*Hierusalem luge*» responsoriummal fejezik be a szertartást.

E fejezet az Obsequialeban ezzel véget ér, s ekként nem az egész hosszú nagycsütörtöki isteni tiszteletet, hanem csak az u. n. mandatumot, a lábmosást tárgyalja.

Az esztergomi Ordinarius ezenkívül a mise alatt történni szokott olaj- és chrisma-szentelésre is kiterjeszkedik. A mi a mandatumot illeti, e szertartáskönyv az oratiókra, versiculusok, antiphonák és himnuszokra nézve tökéletesen megegyez az Obsequiale-

val, a szertartást azonban részletesebben s bővebben írja le. Jelesül kimondja, hogy kettőt kell csendíteni, harmadszor kerepelni. Azután a bold. szűz oltáránál készítendőek el az oblatum és a mosdószerek, azalatt, míg a püspök és az assistentia öltözködik. Magát a lábmosást a püspök 12 dignitariuson és idősebb kanonokon viszi végbe, megcsókolja őket és visszatér helyére. Erre fölkel az egész assistentia, és a legmagasabb tisztséget viselő mossa meg a püspök lábait, melyeket mások tartanak, és ismét mások törülnek meg; azután pedig őt a helyükre visszatérés előtt mindnyájan megcsókolják. Ekkor a püspök szétosztja az oblatumot és sorrendben borral is szolgál az illetőknek, a mely szolgálatokat viszont irányában az assistentia legelőkelőbbje teljesíti, míg e közben a «*Mandatum novum*» antiphonát, s a kijelölt éneket ismételten hangoztatják. Az ezt követőleg a papsághoz intézendő beszédet az Ordinarius nem a püspök, hanem az iskoláskanonok (*rector scholae*) kötelességévé teszi.

A mai Missale szerint, mely a szertartás vezetőjéül általánosságban praelatust vagy superiort említ, az oltárok leleplezése nem a lábmosás után, hanem az előtt történik és lectiót nem mondanak az evangelium előtt. A mosás functiója alatt hat antiphona s ugyanannyi psalmus van előírva, melyek közül csak a «*Mandatum novum*» fordul a régi szertartáskönyvekben elő. Ezután pedig a szereplő főpap megmossa kezét. Egyebekben a mai eljárás lényegileg a fent leírttal összhangzó.

24. A nagypénteki szertartásból, (*ordo in parasceves*), Obsequialénk csak az előszenteltek miséje, (*missa praesanctificationum*), előtt teendőket tárgyalja a régi esztergomi misekönyvvel megegyező következő módon:

Hat óraker (római időszámítás szerint) összejönnek a templomban a papok és világiak. Az áldozó papok és diaconusok készülnek bőjti (violaszinű) egyházi ruhák felöltése mellett az énekekkel és ministransokkal együtt a püspök melletti szolgálattételre, és mennek azon oltárhoz, a hol a szertartást végezni fogják. Itt felolvastatnak a prophetiák az illető oratiókkal, úgy mint a missaleban elő van írva. Ezután két acolythus viszi előre a sekrestyéből az elfödött fészületet és őket követik a casulába öltözött áldozó papok, énekelvén a «*Popule meus*» psalmust, majd két

énekes és a chorus felváltva hangoztatják az «*Agios o theos*» és «*Sanctus Deus*» verseket.

Ekkorra már el levén készítve a kiterített szőnyegek, a melyekre a püspök leborulhat, vagy ő maga, vagy egy áldozó pap leleplezi a feszületet s magas hangon intonálja, háromszor ismételve, az «*Ecce lignum crucis*»-t, a kar pedig azt mindannyiszor folytatja. Erre következik két antiphona, a «*Crux fidelis*» himnus kettős énekben és a kereszt tiszteletére három oratio; minek végétével a püspök vagy a szertartást végző áldozó pap a többi papsággal és néppel imádja a feszületet. Ezután jön a Missaléban foglalt rész.

Az Ordinarius itt részletesebben szabályozza a szertartást. A lényegesebb különbségek abban állanak, hogy a papság csak alában jelenik meg, s a diaconus később öltvén magára a szokásos fekete planétát, így mondja el a szőnyegen mezitelen lábbal állva a passiót. E passio és a püspök imája közben két vörösbe öltözött pap hozza elő a főoltár mögül a keresztet s énekli a fentebb említett «*Popule meus*» panaszos dalt, valamint a feszületnek casulával befedése után mezitláb az «*Agios*»-t. Az ének befejeztével az átvett feszületről a püspök háromszor mindég magasabbra emeli fel az azt befedő casulát, ugyanannyiszor intonálva az «*Ecce lignum*»-ot. Az Ordinarius még a különböző könyörgéseket is felsorolja, melyekre nézve az Obsequiale a Missaléra utal.

A római Missaléban szabályozott eljárás főbb eltérései ezek: a pap, midőn a kereszt tiszteletét előkészíti, leteszi mindeneke előtt a casulát, és kezébe veszi az oltárról a már előzőleg egyszerűen (casula nélkül) letakart feszületet, azt az «*Ecce lignum*» háromszori eléneklésével feltakarja, s ő maga viszi a kijelölt helyre, a hol lefektetvén leveti saruit és három izben letérdelve imádkozik előtte; a «*Popule*» stb. versiculusokat pedig ekkor énekli a kar.¹

25. Nagyszombaton az Obsequiale szerint szintén hat óraker (római időszámítás szerint) gyűl össze az egész papság a feldíszített templomban, felölti a szokásos ünnepies egyházi ruházatot és körmenetben indul szentelt vízzel s tűz nélküli füstölővel a kovából kiütendő tűzhöz. Itt elkezdik az «*Ad dominum cum tribula-*

¹ V. ö. Dankó Józsefnek a nagypénteki isteni szolgálatot tárgyazó kitűnő értekezését. (M. Sion, 1871. évf. 161—182. l.)

rer» psalmust, mely után a pap a tüzet megáldja öt oratióval, és meghinti szentelt vízzel; majd miután a gyertyák meggyújtattak, folytatólag hasonlóképp megáldja egy külön oratióval a husvétii gyertyába helyezendő tömjént is. Mihelyt a körmenet a templomba visszatér, két clericus intonálja az «*Inventor rutili*» kezdetű verset, melynek végeztével megáldandó a viaszgyertya és 12 lectio olvasandó a hozzájuk való oratiókkal s tractusokkal. A mint ezután a kereszt, zászló, evangeliomos könyv, sz. olaj, chrisma s a keresztkút szenteléséhez szükséges egyéb szer elkészül, a szertartást végző pap a többi papsággal teljes egyházi díszben a keresztkúthoz vonul és előtte két viaszgyertyát visznek, a menet közben pedig a «*Rex sanctorum angelorum*» kezdetű himnust éneklük. A keresztkútnál a pap egy oratiót mond, mely utóbbiak alatt a vizet kereszt alakjában kezével érinti. Majd abból három izben keresztalakban kiönt, lectio módjára változtatott hanggal folytatja az imádkozást, és e közben előbb háromszor, s utóbb még egyszer keresztalakjában reálehel a vízre. Ezután abba égő viaszgyertyát mártogat mindaddig, míg háromszor a «*Descendat*» versiculust és «*Et totam huius*» kezdetű áldást el nem mondja. Erre kiemeli a gyertyát «*Hic omnium*» kezdetű ima mellett, melyet változtatott hangon befejezván, kereszt alakjában chrismát önt a kútha. A szentelés végeztével a kar éneklük a litániát, midőn pedig ehez a vershez érnek: «*Ut fontem istum*», felkel a szolgálattevő pap és három izben megáldja a keresztkutat. A litániát az énekkar «*Kyrie*»-vel fejezván be, elkezdődik a mise.

A régi esztergomi Missale lényegtelen eltérésekkel ugyanily szertartásokat ír elő.

Az Ordinarius nem tartalmaz intézkedéseket a tűz mikénti meggyújtásáról, hanem a szóban levő fejezetet azzal az utasítással kezdi, hogy a püspök a sekrestyéből teljes assistentiával induljon a tűzhöz, az itt kereszt alakjában elhelyezett gyertyákat 15-ór járja körül és mondjon ugyanannyi *gradust*. Az «*Inventor*»-t nem két clericus, hanem 4 éneklő kanokok intonálja; továbbá a körmenet a keresztkúthoz érven, azt kilencszer járja körül. Mind ezen körülményekről az Obsequiale nem tesz említést. A többiben s különösen az oratiókat, himnusokat, versiculusokat, prophetiákat stb. illetőleg a kétrendű szertartáskönyv megegyezik.

A mai Missale szerinti eljárás lényeges eltéréseket tüntet fel. Így például a tűz szentelése előtt mondandó oratiók közül csak

kettő egyezik az Obsequialéban elrendeltekkel. A templomban minden gyertya eloltandó, s az ujonnan szentelt tűzből gyujtandó meg. A fehér dalmaticába öltözött diaconus, a ki előtt a subdiaconus violaszínű ruhában viszi a feszületet, a templomba érve, az acolythus által tartott és szentelt tűzzel meggyujtott gyertyákon gyujtja meg a háromszögletű gyertyatartóba elhelyezett három gyertyát és mindnyájan ismételten térdet hajtanak a «*Lumen Christi*» éneklése mellett az új világosság előtt. A megáldott öt darab tömjén a viaszgyertyába keresztalakban tűzendő a praefatio közben s ugyanakkor a nagy gyertyát a három szentelt gyertyáról kell meggyujtani. A diaconus a prophetiák előtt violaszínű dalmaticát, a celebrans pedig levette a pluvialét, violaszínű casulát vesz fel, továbbá a keresztkúthoz menet a papság nem a «*Rex sanctorum*», hanem a «*Sicut cervus*» himnust énekl. A gyertyának három izben a sz. vízbe meritése után a pap görög Ψ alakjában ismét reálehel s az egyik szolgálattelvő az ujonnan szentelt vízből a magánházak számára merit, míg a többi pap ezzel a körülállókat meghinti. A litánia előtt a pap az egész assistentiával levetvén felső egyházi ruháját, az oltár elé borul.

26. Az ünnepi szertartások után az Obsequiale, helyén kívül, még a veteményeknek Bold. Asszony mennybemenetele napján megáldásáról külön fejezetet tartalmaz, s abban e célra két oratióból álló benedictiót rendel.

Az e tekintetben egymással megegyező A. és R. ez alkalomra ugyancsak két oratiót ír elő, melyeknek azonban egyike az O.-ban felhozottól eltér.

